

ЯДРЕНИ И/ИЛИ ПЕРИФЕРИЙНИ СРЕДСТВА ЗА ИЗРАЗЯВАНЕ НА ПРЕЗУМПТИВНА СЕМАНТИКА В БЪЛГАРСКИЯ И В НОВОГРЪЦКИЯ ЕЗИК

Десислава Димитрова

Пловдивски университет „Паисий Хилендарски“

Резюме. Обект на настоящото проучване са езиковите средства, изразяващи предположителна (презумптивна) семантика в българския и в новогръцкия език. Наличието на съчетания от типа *ще да е* (*θα είναι*)¹⁾, с които сравняваните балкански езици си служат за експлициране на предположително значение, поставят ред въпроси пред лингвистите. С най-голямо значение е може би казусът за мястото на разглежданите форми в езиковата структура. Дали предположителните *ще*-форми се отнасят към епистемичната модалност, или представляват отделна субективномодална грамема на категорията наклонение? В българистиката се е оформила и още една теза. Според Ив. Куцаров например *ще да*-конструкциите са периферийни езикови средства в микрополето на умозаключителното наклонение²⁾. Противоречивите изследователски постановки, както и наличието на разнообразни нееднотипни начини за изразяване на предположително значение, определиха целите на настоящото изследване, които са две: да се осветли въпросът за статута на предположителните съчетания с *ще*- в българския и в новогръцкия език; да се потърсят и други езикови средства, с които се експлицира презумптивна семантика в сравняваните езици.

Ключови думи: презумптивни (предположителни) форми; презумптивна семантика; наклонение; модалност

В българския език за разлика от гръцкия е налична и субективномодалната грамема конклузив, чието семантично експлициране е твърде сходно със значението, изразявано от *ще*-формите с предположителна семантика. Неслучайно в езикознанието освен умозаключително наклонение някои наричат конклузива още презумптив. Формите са от типа *четял е*, *пишел е* и др. под. и са засвидетелствани още през 1852 г. в граматиката на братя Цанкови, но същинският принос за обособяването на грамемата принадлежи на Ив. Куцаров (вж. Kutsarov, I. 1994). Семантиката, която индикират умозаключителните форми, несъмнено включва в обсега си и значението предположителност. Срв.: „Грамемата умозаключително наклонение

(конклузив) изразява действие (или резултата от действие), което се установява от говорещото лице по пътя на умозаклучението, обобщението и **предположението**“ (почер. м. – Д. Д.) (Kutsarov, I., 2007: 287). От друга страна, презумптивните *ще*-форми са винаги хипотетични поради наличието на футурния маркер, а хипотезите съвсем естествено се пораждат на базата на някакво умозаклучение. Г. Герджиков илюстрира значението на предположителните *ще*-форми по следния начин: „Може би (навярно, вероятно) А притежава признак В“ (Gerdzikov, 1984: 130). Въпреки частичното припокриване на семантичното съдържание на формите от типа *четял е* и *ще (да) е чел* в настоящото изследване обект на проучване са само вторите. Анализът обаче не може да бъде осъществен изцяло без конклузивните форми. Отбелязването им е дори облигаторно във връзка с изясняването на статута на *ще*-презумптивните форми и мястото им в системата на езика.

Ще-формите с презумптивна семантика като средство за изразяване на евиденциалност в новогръцкия език

Напоследък в родната лингвистична литература проблемите около евиденциалността провокираха по-широк изследователски интерес. Описание на формите на практика липсва в системните граматични описания на българския език. Изключение прави „Съвременен български език. Морфология“ на Р. Ницолова. В нейната граматика евиденциалността е четиричленна морфологична категория, която включва изявителни форми (*пише*), умозаклучителни форми (*пишел е*), ренаратив (преизказни форми – *пишел*), дубитатив (по-усилено преизказани форми – *бил пишел*) (вж. Nitsolova, 2008).

„Терминът (evidencial) е предложен от Р. О. Якобсон (1957). С него авторът назовава област от значения, представлящи указание за източника на сведения: говорещият съобщава за събития, основавайки се на съобщение на някакво друго лице, на сънища [...], на догадки (предположителни сведения) – косвена засвидетелстваност – или на собствения си минал опит (сведения, извлечени от паметта) – пряка засвидетелстваност“ (Jakobson, 1972: 101; цит. по Chakarova: 2019). Този термин обаче, както обръщат внимание Ив. Куцаров и Кр. Чакърова, се използва с много значения. Отъждествява се с преизказване, с модус на изказване на действието, с несвидетелско изказване, което го прави в известен смисъл неточен. В българския език *евиденциалност (очевидност)* би могло да се нарече противопоставянето на свидетелски (-х, -и-форми) : несвидетелски форми (вж. Chakarova, 2019).

В контраст на българските лингвисти, голяма част от които не приемат наличието на категория евиденциалност, редица чуждестранни изследователи изучават в детайли „евиденциалните форми“. Например Виктор Фрийдман излага вижданията си по проблематиката в своя труд „Евиденциалността в балкански контекст“ (1999). Приемайки категорията (у него статус) за граматикализирана в българския език, авторът изтъква, че гръцкият език не е граматикализирал евиденциалните значения. Непосредствено след направения извод изследователят уточнява, че това не означа-

ва, че в езика не съществуват средства за изразяване на евиденциалност. Например: „Гръцкият маркер за бъдеще време (*tha*) с аориста изразяват видовете предположения, които също са свързани със статуса³), но също така и с епистемичната модалност. Напр. *Tha egrapsa (Ще (да) съм написал)*“ (прев. м. – Д. Д.) (Friedman, 1999: 538).

Ще-формите с презумптивна семантика като разновидност на епистемичната модалност

В гръцката лингвистика може би най-широко разпространена е постановката, че предположението е значение, което се отнася до епистемичната модалност.

Хр. Влахос – лектор в Университета в Янина, диференцира понятията наклонение и модалност. Според него разликата се открива в типа изразяване – наклоненията имат граматично изразяване (морфологично или синтактично), докато модалността (епистемична и деонтична)⁴) има „семантична употреба“ (Vlachos, 2015: 30). Епистемичната модалност се свързва с истинността на заявеното от говорещото лице обстоятелство, както и със значенията *възможност*, *вероятност*, *несигурност* и вариациите им.

По-нататък Хр. Влахос посочва, че наклоненията, образувани морфологично (изявителното и повелителното), имат и други характеристики, които се проявяват при съчетанието им с трите модални частици (*να, θα, аς* – *да, ще, нека*) с двете отрицателни (*μην, δεν* – *не*) и с местоименните клитики, т.е. изразяват допълнителни модални значения по синтактичен път. От таблиците, които авторът прилага, става ясно, че модалните и отрицателните частици се комбинират единствено с формите за изявително наклонение. Срв.: *θα έχω γράψει (ще съм записал)*, но **θα γράψε (*ще запиши!)*; *ας γράψει (нека запише)*, но **ας γράψε (*нека запиши!)* *να γράψει (да запише)*, но **να γράψε (*да запиши!)* и др.под. От това можем да заключим, че съчетанията на модалните частици (*να, θα, аς* – *да, ще, нека*) с формите на изявително наклонение са на практика аналози на българските аналитични повелителни форми с *нека-* и *да-* и на *ще-*презумптивните форми, ако се приемат за автономна парадигма в параметрите на категорията наклонение.

С. Хаджисавидис и А. Хаджисавиду разглеждат наклоненията в границите на личните глаголни форми и в рамките на причастната система. Личните наклонения са изявително (орисτική), подчинително (υποτακτική) и повелително (простаκτική). Често обаче изявителното наклонение може да изразява и други значения, като вероятност например (*Δεν ήρθε ακόμη. Θα τον πύρε ο ύπνος* (Не е дошъл още. Ще (да) е заспал) (прев. м. – Д. Д.) (вж. Hadzisavidis, 2011: 127).

И в тази граматика предположителната семантика (и в частност значенията *възможност*, *вероятност*) се осмислят като присъщи на епистемичната модалност.

Възможност (δυνατότητα) – изразяват някои от следните съчетания: *μπορεί (може)* + подчинително наклонение, *ίσως (може би)* + подчинително наклонение, *θα (ще)* + изявително наклонение *Φέτος, λόγω του καιρού, μπορεί να έχουμε μεγάλη παραγωγή λαδιού* (Заради времето тази година може да имаме голям добив на олио) (прев. м. – Д. Д.) (Χατζησαββίδης/Hadzisavvidis 2011: 128).

Вероятност (πιθανότητα) – изразяват някои от следните съчетания: *πρέπει* + подчинително наклонение или *θα* + изявително наклонение. *πρέπει να έχει* (трябва да има), *Θα ήταν δύσκολα εκείνα τα χρόνια* (*Ще са били трудни онези години*) (прев. м. – Д. Д.) (Hadzisavidis, 2011: 129).

Г. Бабиньотис и Хр. Клерис също отреждат място на формите, изразяващи презумптивно значение, в раздела за модалността. Епистемичната и деонтичната модалност според авторите индикират субективното отношение на говорещото лице. Същественото, на което обръщат внимание изследователите, е, че епистемичната модалност не показва сигурност по отношение на истинността на това, което говорещият съобщава, а какво мисли и колко сигурен е той самият в това. Например: *Ο Παύλος, νομίζω, δουλεύει στο γραφείο του* (Мисля, че Павлос работи в офиса си) (прев. м. – Д. Д.) (вж. Babinotis, 2015: 178). Епистемичната модалност обхваща няколко значения, коментирани и от предните автори. Това са: възможност, вероятност и сигурност – и трите пряко свързани с презумптивната семантика.

Δυνατότητα (възможност) – *Ο Πέτρος μπορεί / ίσως να αγόραζε αυτοκίνητο* (Петър може да/ може би си е купил кола) (прев. м. – Д. Д.).

Πιθανότητα (вероятност) – *Ο Πέτρος θα αγόραζε αυτοκίνητο* (Петър ще си е купил кола) (прев. м. – Д. Д.).

Βεβαιότητα (сигурност) – *Ο Πέτρος σίγουρα αγόραζε αυτοκίνητο* (Петър сигурно си купи кола) (прев. м. – Д. Д.) (Babinotis, 2015: 179).

Ще да-формите като периферийно средство за изразяване на презумптивна семантика в българския език

Според Ив. Куцаров *ще да* е „лексикален конклузивен модификатор, какъвто е и *трябва да*“ (Kutsarov, 1994: 201), т.е. периферен модификатор от микрополето на субективномодалното умозаключително наклонение.

Р. Ницолова, от друга страна, изтъква ниската честота на употреба на *ще да*-формите като доказателство, че в съвременния български език презумптивният модус „е просто една недоразвила се и неутвърдила се граматическа категория, както не се е утвърдило и почти отмрялото днес синтетично условно наклонение (*ядвам, ядвах*)“ (Nitsolova, 2008: 330). Подобно на Ив. Куцаров Р. Ницолова отхвърля тезата за самостоятелно наклонение презумптив и разглежда съответните предположителни форми „като модални значения на индикативни форми в съчетание с *ще да*“ (Nitsolova, 2008: 330). Вече видяхме, че по сходен начин представя *ще*-съчетанията с модално значение в гръцката вербална система и янинският изследовател Хр. Влахос.

Ще да-формите като ядрено средство за изразяване на презумптивна семантика

Застъпник на тезата за самостоятелния категориален статут на *ще да*-формите с предположително значение е Г. Герджиков. Изследователят посочва, че в българския език е налице парадигма от презумптивни форми, които имат форми за всички времена без следходните:

сегашно време – **ще (да) чете**,
перфект – **ще (да) е чел**,
аорист – **ще (да) е чел**,
имперфект – **ще (да) е четял**,
плусквамперфект – **ще (да) е бил чел** (Gerdzиков, 1984: 126).

Изтъквайки факта, че: „Отношенията между маркираните грамеми на наклонението не са опозитивни (А. В. Бондарко говори за „неопозитивни отношения“ между маркираните наклонения – Бондарко, 1982: 125; Герджиков, 1974)“ (Marovska, 2005: 193), В. Маровска стига до заключението, че при вероятна граматикализация на „субективномодално значение то би могло да се отнесе към системата на маркираните наклонения, без това да е свързано с реструктурирането ѝ“ (Marovska, 2005: 194). Изследователката посочва, че *ще да*-формите с предположително значение биха могли да се разглеждат като такова наклонение на същия принцип, както се разглеждат *нека да*-формите с императивна семантика. Аналогично са формиранни и *дано да*-формите с опитативно значение. Посочените аргументи довеждат авторката до извода, че „не е невъзможно“ да се говори за четири субективномодални наклонения – повелително (императив), условно (кондиционал), предположително (презумптив) и желателно наклонение (опитатив) (вж. пак там).

Постановките на Г. Герджиков за отделна субективномодална грамема презумптив застъпват в най-ново време Кр. Алексова и Е. Ю. Иванова. „Функционирайки със значението предположение – твърдят изследователките, – частицата *ще* се включва в предположителни форми, някои от които са омонимични с положителните форми на част от индикативните бъдещи времена (бъдеще и бъдеще предварително време)“ (Aleksova, 2018: 3). Въпросните омоними на изявителните футурни времена не се отнасят към бъдеща ситуация, а се свързват с настоящия или с миналия момент.

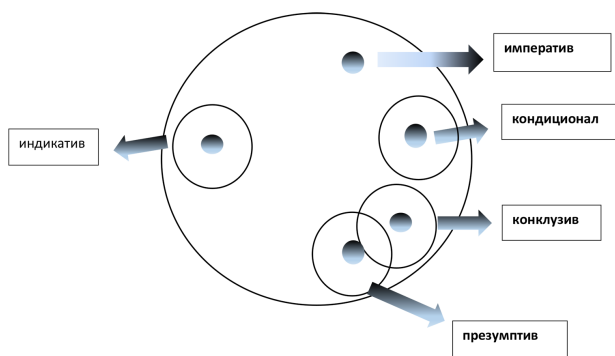
В „Новогръцка граматика. Фонетика, морфология, синтаксис“ се отбелязва, че: „С формите на индикатива и частици се образуват така наречените синтактични наклонения: подчинително, условно, потенциално и желателно“ (Angelieva, 2003: 91). Значението им се подразбира в някои случаи само от контекста. С оглед на тематичния дискурс ще приведем дефиницията, засягаща предположителния модус: „За потенциално наклонение – твърдят авторките – се приемат форми с *θα* и времената на изявителното наклонение“ (пак там: 161). Парадигмата на т.нар. потенциално наклонение има следния вид:

*θα κρύβει (може би крие)*⁵⁾
θα έκρυβε (може би криеше)
θα έκρυψε (може би се скри, може би е скрил)
θα έχει κρύψει (може би е скрил)
θα είχε κρύψει (може би беше скрил)

Образува се още с *μπορεί* и *ίσως*.
μπορεί να το ήθελε – *може да го е искал*

ίσως να το ήθελε – *може би го е искал*“ (пак там: 162).

Ако приемем наличието на самостоятелна субективномодална грамема презумптив в българския език, както предлагат някои изследователи (Герджиков, Алексова и др.), се налага да направим уточнението, че поради твърде сходната семантика на умозаключителните (*четял е, бил е чел*) и предположителните форми (*ще да е чел*) перифериите на микрополетата на двете грамеми до голяма степен ще се припокриват. Това означава, че повечето периферийни езикови средства ще бъдат общи за конклузива и за презумптива.

Фигура 1. ФСК модальност

Представеният модел на функционално-семантичната категория модальност би бил приложим единствено за българския език, тъй като в новогръцкия език не е налична парадигма на умозаключителното наклонение. Периферийните средства за изразяване на презумптивна семантика се намират само и единствено в микрополето на т.нар. потенциално наклонение (включващо формите с *ще* – *θα έκρυσε, θα έχει κρύψει* и т.н.).

Периферийни езикови средства за изразяване на презумптивна семантика – Лексикални модификатори:

– в българския език – *вероятно, по всяка вероятност, май, като че ли, навярно, може би, може да, сигурно, положително* и др.;

– в новогръцкия език – *ίσως (може би), μπορεί (може), σίγουρα (сигурно)* и др.

Вероятно това е учителят им (*Μάλλον αυτός είναι ο δάσκαλός τους*) (пр. и прев. м. – Д. Д.).

– Някои вербални изрази:

– в българския език – *изглежда, види се, струва ми се, оказва се, вижда се, излиза;*

– в новогръцкия език – *φαίνεται (изглежда), μου φαίνεται (струва ми се)* и др.

Струва ми се, че спи (Μου φαίνεται ότι κοιμάται) (пр. и прев. – Д. Д.).

Синтактични конструкции

– Често срещана е конструкцията с модалния глагол *трябва* + *да* + *е/беше* (*πρέπει* + *να* + *είναι/ήταν*).

Трябва да е късно вече (Πρέπει να είναι αργά πια) (пр. и прев. м. – Д. Д.).

– Друг тип синтактична конструкция е от типа **лексикален модификатор** + *съм/беше* (*είναι/ήταν*).

Може би беше дъщеря ѝ (Ίσως ήταν η κόρη της) (пр. и прев. м. – Д. Д.)

– *Да* – **изречение** в комбинация с **интонация**, изразяваща презумптивна функция.

„*Да не идвахте при нас?*“ (Kutsarov, I. 1985: 114) *Να μην ήρθατε σε μας;* (прев. м. – Д. Д.).

– Аористът в комбинация с *να* (*да*) и *θα* (*ще*) изразява дубитативност/адмиративност: *Να πέθανε ο Θεμελής? Да не е умрял Темелис?* (вж. Marku, 2018).

Осъществените наблюдения ни доведоха до следните изводи.

В българския и в новогръцкия език са налични *ще*⁶⁾-форми с предположителна семантика. Относно статута им в българския език може да се каже, че на този етап лингвистите не са единодушни по въпроса дали може да се говори за парадигма на презумптивна, или не. В новогръцкия език част от изследователите смятат, че предположителните форми се отнасят към епистемичната модалност. Немалко лингвисти представят парадигма на т.нар. потенциално наклонение. Има и автори, които разглеждат предположителното значение и в границите на епистемичната модалност, и в рамките на синтактичните наклонения (подчинително, условно, желателно, потенциално). Може да се каже, че последният тип интерпретация напомня функционално-семантична категория, в чиито параметри има и ядрени форми (въпросните синтактични наклонения), и периферийни (значенията, свързани с епистемичната модалност).

По отношение на периферийните средства впечатление прави междуезиковата симетрия. Лексикалните и синтактичните средства за изразяване на предположителна семантика са сходни. Най-често презумптивна модалност се изразява чрез употребата на самостоятелни неизменяеми думи от типа *безспорно*, *вероятно*, *действително* и др., защото тези лексеми не са признаци на други думи в изречението, „а изразяват отношението на автора към изказваното от него събитие“ и са „неангажирани в синтактичната структура“ (Kutsarov, 2012: 87 – 88).

В новогръцкия език употребата на *ще*-формите с предположително значение е като че ли по-засилена в сравнение с употребата им в българския език. Вероятната причина е, че презумптивът се използва и вместо умозаключителните форми от типа *четял е*, които гръцкият език не притежава. Откриваме асиметрия и във формално отношение. Гръцките съчетания на *ще/да* + аорист се превеждат на български с *ще/да* + перфект.

БЕЛЕЖКИ

1. Във формално отношение презумптивните форми в сравняваните езици не са абсолютни еквиваленти. На българското вербално съчетание *ще да* + глагол гръцкото съответствие е $\theta\alpha$ + глагол (срв.: *ще да е* – $\theta\alpha \epsilon\acute{\iota}\nu\alpha\iota$). Презумптивна семантика и в двата езика може да се изрази и от съчетанието *да/ва* + глагол, но в съчетание с лексикални модификатори. Срв.: *Той трябва да е* – $\text{Αυτός πρέπει να είναι}$.
2. Ив. Куцаров заменя термина умозаключително наклонение с конклузив.
3. С термина статус В. Фрийдман именува категорията, обхващаща т.нар. евиденциални форми.
4. Допълнението в скоби е мое – Д. Д.
5. В скоби е даден преводът на авторите. Смятаме, че частицата *ще* е преведена на български с *може*, за да се подчертае предположителната семантика, която в някои случаи, както се посочва в текста по-горе, се подразбира само от контекста.
6. В българския език са от типа *ще да*.

NUCLEAR AND/OR PERIPHERAL MEANS OF EXPRESSING PRESUMPTIVE SEMANTICS IN BULGARIAN AND NEW GREEK LANGUAGES

Abstract. On the focus of the comparative research are the linguistic means expressing presumptive semantics in Bulgarian and New Greek languages. The study has two main objectives: to highlight the question, related to the status of presumptive combinations with *will*-; to look for other linguistic means that express presumptive semantics in the compared languages. The article discusses the potential for fifth mood (presumptive) in Bulgarian language. It is noted also the possibility the presumptive forms to be peripheral modifiers for conclusive expression. In Greek linguistics the presumptive meaning is considered within the boundary of epistemic modality. Separate authors present a paradigm „potential mood“. The purpose of study is to acts of inter-language symmetry and asymmetry in the peripheral expression of presumptive meaning.

Keywords: presumptive forms; presumptive semantics; mood; modality

✉ **Ms. Desislava Dimitrova, PhD Student**
Plovdiv University „Paisii Hilendarski”
24, Tzar Assen St.
4000 Plovdiv, Bulgaria
E-mail: demincheva@gmail.com